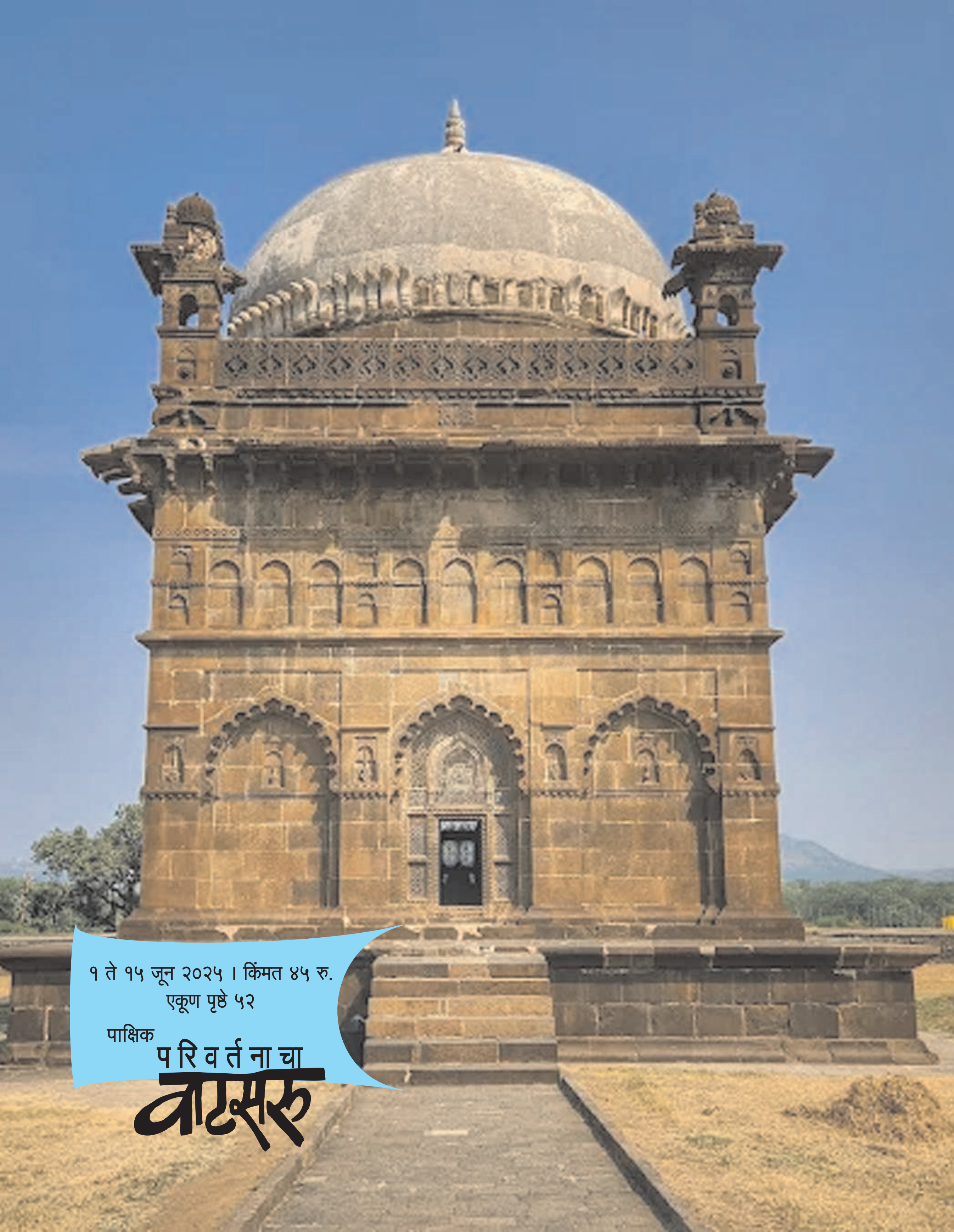

१ ते १५ जून २०२५ । किंमत ४५ रु.
एकूण पृष्ठे ५२

पाक्षिक
परिवर्तनाचा
वाटसरू

अनुक्रम

संपादकीय

निमित्त 'लिबरेशन' : व्यापक डाव्या एकीकरणाची हाक... ५

दिलीप चव्हाण

पेच लोकशाहीचा

भारत-पाक युद्धखोरी : धडे नि तिढे ७

विजय कुंजीर

समसामायिक

कर्करोगाचा राजकीय आयाम १२

लोपा घोष

नाबाद १३५

डॉ. आंबेडकरांची दृष्टी आणि प्रजासत्ताकवादाचे आदर्श १४

हरीश वानखेडे अनु. प्रियदर्शन भवरे

विशेष लेख

वास्तुवारसा संवर्धन : लोकचळवळीची गरज १७

वैशाली प्रसाद लाटकर, शार्वेय धोंगडे

समकालीन तामिळ सिनेमातील जातीचे चित्रण २२

अनघा कांबळे, हेमाद्री लुडबे, रिची तटकरे

वृत्तांत

मुस्लिम मराठी साहित्य : समन्वयाच्या दिशेने ३०

कलीम अजीम

कविता

अशोक नामदेव पळवेकर यांच्या चार कविता ३९

पुस्तक परिचय

अचाट आज्जीची भन्नाट कहाणी ४०

विलासराज भद्रे

आतल्या आवाजाची कविता ४३

एकनाथ पाटील

पर्यायी हस्तक्षेपाची जोखीम स्वीकारणारी कविता ४५

प्रमोद अहिरे

आपण हे वाचलंय का?

परेरा मेंटेन्स ४८

योगेश गोगवेकर

परिवर्तनाचा वाटसरू

अंकात व्यक्त झालेल्या मतांशी संपादक, संपादक मंडळ सहमत असेलच असे नाही.

प्रकाशन दिनांक : १ जून २०२५

मुस्लिम मराठी साहित्य : समन्वयाच्या दिशेने

(उत्तरार्ध)

कलीम अजीम

१०वे मुस्लिम मराठी साहित्य संमेलन २६-२७ एप्रिल २०२५ रोजी नागपूरात आयोजित करण्यात आले होते. या संमेलनाच्या वृत्तांताचा दुसरा भाग.

२७ तारखेला दुसऱ्या दिवशीच्या पहिल्या सत्राची सुरुवात 'संविधान जागर' कार्यक्रमाने झाली. या लघुनाट्याचे लेखक व गीतकार एम. एस. जांभुळे तर, दिग्दर्शक वीणा राऊत होत्या. ४० मिनिटे चाललेल्या या जागरात डॉ. आंबेडकरांची भूमिका, राज्यघटनानिर्मितीचा प्रवास, त्यातील कलमे, तरतुदी, मानवी हित व कल्याणाची भूमिका, उद्देश यांचा उहापोह झाला. संगीत नाट्यातून माध्यमातून लोकशाही हक्काची प्रभावी मांडणी करण्यात आली. सहभागी कलावंतात वीणा राऊत, भीमराव गायकवाड, एम. एस. वानखेडे, मंगला जांभुळे, जया कलीहारी, नंदा पंचभाई, सुनंदा गायकवाड, मनिषा पाटील, रंजना लोखंडे, वंदना धनविजय, संध्या वारके व सीमा थूल होत्या.

दुसरे सत्र कथाकथनाचं होतं. सकाळी साडे अकराच्या सुमारास त्याची सुरुवात झाली. त्याचं संचलन सुरैया जहागीरदार यांनी केलं, तर अध्यक्षपद अय्यूब नल्लामंदू यांनी भूषविलं. सहभागी कथाकारात आर. आर. पटेल (अमरावती), गौस पाशा शेख, (पालघर), एस. एन. पठाण (संमेलनाध्यक्ष), जीनत फरहीन (औरंगाबाद), विलास काळे (नागपूर), शिरीन शेख (बीड), खाजा बागवान (सोलापूर), नसीम जमादार (कोल्हापूर) होत्या.

सहभागी सर्व कथालेखक नवेदित होते. त्यामुळे वाचन व कथन यातील नेमका फरक त्यांच्या लक्षात आला नाही. एकूण सर्वच कथा सुमार दर्जाच्या होत्या. संमेलनाध्यक्ष पठाण मंचावर बसून होते. नवेदितांचा उत्साह पाहून त्यांनाही मोह आवरता आला नाही. आपल्या आत्मकथनातील एक तुकडा त्यांनी कथा म्हणून सादर केला. विलास काळे यांनी आंबेडकरांच्या आयुष्यातील एक प्रसंग कथा म्हणून सादर केला, तो सोडला तर एकही कथा स्मरणात जागा करू शकली नाही.

दरम्यानच्या काळात सभागारात उपस्थित झालेल्या काही मान्यवरांचे सत्कार करण्यात आले. साताऱ्याहून आलेल्या अभयसिंह जगताप यांचा विशेष सत्कार करण्यात आला. त्यांनी आपलं मनोगत व्यक्त केलं. वर्तमान राजकारणात शिक्षणाचं महत्त्व यावेळी त्यांनी अधोरेखित केलं. समन्वयाची परंपरा व सलोखा अबाधित ठेवण्यासाठी सर्वांना प्रयत्नशील असण्याची गरजही त्यांनी व्यक्त केली.

या नंतर 'मैं फातिमा बोल रही हूं' हे हिंदी भाषी एकपात्री नाटक सादर करण्यात आलं. त्याचं लेखन संजय सायरे यांनी केलं होतं. तर प्रस्तृती प्रबुद्ध रंगभूमी नागपूर यांची होती. सुप्रिया वालदे-माटे या फातिमाच्या मध्यवर्ती भूमिकेत होत्या. यात संवादातून फातिमा शेख

लेखक पुणेनिवासी असून मुस्लिम समाज-संस्कृतीचे अभ्यासक व चिंतक आहेत.
kalimazim2@gmail.com

यांच्या जीवनकार्याविषयी माहिती दिली गेली. शिवाय महात्मा फुले, सावित्राबाईंच्या क्रांतिकार्याविषयी आढावा होता. उस्मान शेख व फातिमा शेख यांच्या ऐतिहासिक कार्याची महती नाटकातून अभिव्यक्त झाली. १७ मिनिटांचे हे लघुनाट्य अनेक अर्थाने उल्लेखनीय ठरले.

दुपारी दीडच्या सुमारास दुसरे सत्र सुरू झाले. याचं संचलन मलेका शेख यांनी केलं तर अध्यक्षता जमात ए इस्लामीचे नौशाद उस्मान यांनी केली. रागीब अहमद (जळगाव), सैफ असरे (चिपळूण), हसीब नदाफ (सोलापूर) हेही सहभागी होते. 'मुस्लिमांचे शिक्षण, आरक्षण, सरंक्षणाचे प्रश्न व प्रसार माध्यमांची भूमिका' असा या परिसंवादाचा विषय होता.

सुरुवातीला जमात ए इस्लामीचे सैफ असरे यांनी मुस्लिमांच्या सामाजिक व आर्थिक स्थितीवर भाष्य केलं. त्यांनी आपल्या विवेचनात हिलाल अहमद, मुहंमद संजीर आलम आणि नज़ीरा परवीन यांनी यू. एस. इंडिया पॉलिसी इन्स्टिट्यूट आणि सेंटर फॉर पॉलिसी रीसर्च या दोन संस्थांच्या वतीने केलेल्या संशोधनाच्या आधारे अहवालाची मीमांसा केली. 'रिथिंकिंग ॲफर्मेटिव्ह ॲक्शन फॉर मुस्लिम्स इन कनटेम्परारी इंडिया' या शीर्षकाचा हा अहवाल आहे. त्यातील आकडेवारी मांडत त्यांनी मुस्लिमांची सामाजिक, शैक्षणिक व आर्थिक स्थिती अधोरेखित केली. त्यातील सामाजिक न्यायाची भूमिका मांडली. भाजपच्या विखारी राजकारणात समाजाची स्थिती अधिकाधिक खालावत चालली आहे, असं निरीक्षण त्यांनी मांडलं.

हसीब नदाफ यांनी मुस्लिम ओबीसी चळवळ व मुस्लिम आरक्षणविषयक मांडणी केली. कल्याणकारी योजनांच्या अंमलबजावणीतील प्रशासकीय कमतरता त्यांनी अधोरेखित केल्या. सत्तापक्षाविषयी अनास्था व्यक्त करीत ते म्हणतात, मुस्लिम समाज दारिद्र्यरेषेखाली आहे. भाजप सरकारवर आमचा विश्वास नाही, पण यापूर्वीच्या काँग्रेस, समाजवादी, बंगालमधील कम्युनिस्ट सरकारने मुस्लिम प्रश्नांकडे दुर्लक्ष केलं आहे. व्होट बँक म्हणून आमचा वापर झालेला आहे. भाजपवर टीका करताना ते म्हणतात, सच्चर समितीच्या शिफारशीनुसार वक्फ विधेयक आणलं असं भाजप सांगत आहे, पण समितीने शिक्षण, आरक्षण, सुरक्षा तसेच आर्थिक बाबतीत शिफारशी केलेल्या होत्या, त्या पूर्ण करण्याचं काय?

धर्माच्या आधारावर आरक्षण नाकारणाऱ्या घटनात्मक त्रुटींवर भाष्य करत नदाफ म्हणतात, ४० जमाती मुस्लिम ओबीसीत आहेत. १३-१४ भटक्या विमुक्त प्रवर्गात आहेत. १९५०च्या राष्ट्रपतीच्या अध्यादेशात शीख व हिंदू जमातींना आरक्षणाची सवलत मिळाली. या अध्यादेशाने धर्माच्या नावाने आरक्षण नाकारलं. परंतु अनुसूचित जातीत ४-५ मुस्लिम जमाती आहेत, अनुसूचित जमातीतही काही प्रवर्ग आहेत, केवळ धर्म परिवर्तन केलं म्हणून अनेक मुस्लिम जमाती या सवलतीपासून वंचित आहेत. राज्यघटनेच्या नावानेच हे अधिकार नाकारले जात आहेत. मुसलमान समाजातील जातसदृश्य आडनाव धारकांना जातीचे कुठलेही पुरावे न मागता जात पडताळणीची प्रमाणपत्रे देण्यात यावी, अशी मागणी त्यांनी केली.

रागीब अहमद यांनी मोदींच्या सत्ताकाळातील द्वेषमूलक गुन्ह्यामुळे समाजाला कशी झळ बसत आहे, याची विस्तृत आकडेवारी मांडत घटनाक्रम सांगितला. प्रसारमाध्यमांच्या भगवेकरणावर त्यांनी कठोर प्रहार केला. ते म्हणतात, संघ पुरस्कृत मंडळीकडून व राज्य पुरस्कृत दहशतवादाकडून मुस्लिमांना संरक्षणाची गरज भासू लागली आहे. राज्यघटनेवर हात ठेवून शपथ घेतलेला एक मंत्री जेव्हा मुस्लिम समुदायाविरोधात चिथावणीखोर भाषा वापरतो, मस्जिदमध्ये घुसून मारू म्हणतो, अशावेळी शासनसंस्था गप्प राहते. या प्रवृत्तीपासून मुस्लिमांना संरक्षणाची गरज आहे.

मुस्लिमांच्या व्यापारावर बहिष्कार घालण्याच्या वृत्तीवर बोट ठेवत ते म्हणतात, मुस्लिमांना मारहाण करून, हल्ले करून त्याचं चित्रीकरण केलं जाऊ लागलं

आहे. संघाकडून मुस्लिम समाजावर मानसिक दडपण आणण्यासाठी असं केलं जात आहे. सौदीत जाऊन मुसलमानांच्या गळाभेटी घ्यायच्या. त्यांच्याशी लाखो कोटींचा व्यापार करायचा व भारतात मुस्लिमांना आर्थिक बहिष्काराची भाषा करायची, हे धोरण मुसलमानांचे मानसिक खच्चीकरण करण्यासाठी आहे. हे दुटप्पी धोरण बहुसंख्याक समाजाने समजून घेण्याची गरज आहे.

जमात ए इस्लामीचे नौशाद उस्मान यांनी अध्यक्षीय समारोप करताना मुस्लिमांनी भगव्या संघटनांच्या दुष्प्रचारांना उत्तर देण्यासाठी आधुनिक प्रसारमाध्यमांचा वापर करावा, अशी सूचना केली. ते म्हणतात, मुस्लिमच नाही तर बहुसंख्याक हिंदूंनीही सामाजिक समन्वयाचे प्रयत्न करण्याची गरज आहे. मुस्लिमांनी द्वेष मोहिमांचा भाग होऊ नये. द्वेष मोहिमेचा संविधानिक पद्धतीने प्रतिवाद केला पाहिजे.

फेसबुकवर द्वेष व तिरस्कार पसरवणारे खूप आहेत, एखाद्या दुखद घटनेवर हसणाऱ्या विकृतांची संख्या मोठी आहे. अशांना उत्तर देताना आक्रमक होण्याची गरज नाही, असं त्यांनी म्हटलं.

दुपारी दोनच्या सुमारास तिसरा परिसंवाद सुरू झाला. 'अल्पसंख्याकावरील आर्थिक, सांस्कृतिक हल्ले व लोकशाहीची भूमिका' असं त्याचं नाव होतं. त्याची अध्यक्षता अस्लम बारी यांनी केली. वक्ते म्हणून कुलदिप रामटेके (नागपूर), अ‍ॅड. जुबेर शेख (धुळे), कलीम अज़ीम (पुणे), एस. एस. पठाण (गडचिरोली), अमिताभ पावडे (नागपूर) लाभले होते.

अ‍ॅड. जुबेर शेख यांनी परिसंवादाची सुरुवात करताना समाज म्हणून आपण तडजोडीची भूमिका वारंवार स्वीकारत गेलो, तर सांस्कृतिक हल्लेखोरांचं फावतं, असा विचार मांडला. मुसलमानांना एकेश्वरी तत्त्वांमध्ये तडजोड करण्यासाठी दबावतंत्र वापरलं जात आहे. अशा प्रतिक्रियांना उत्तरे देताना प्रागतिक संघटकांकडून सांगितलं जातं, तो मुद्दा मिटवून टाका, तो विषय संपला की त्यांच्याकडे दुसरं काही उरणार नाही. अशा तडजोडी स्वीकारल्या की, हल्ले वाढतच जाणार. इस्लामवरील हल्ला याच प्रक्रियेचा भाग आहे, असंही त्यांनी म्हटलं.

कुलदिप रामटेके यांनी वर्तमान हिंदुत्व राजकारणावर प्रहार केला. हिंदुत्व विचारांच्या सरकारमध्ये न्यायालयातही न्याय मिळणार नाही, असं विधान त्यांनी केलं. म्हणतात, मी त्याचा साक्षीदार आहे, अल्पसंख्याकांना भारताच्या सर्वोच्च न्यायालयात न्याय मिळू शकत नाही.

पुढे ते म्हणतात, हिंदुत्व धर्माशी संबंधित बाब नाही. ते एक राजकारण आहे. काँग्रेसला हिंदुत्व राजकारणाविषयी प्रश्न केला जातो. मुळात काँग्रेसच्या चुकांचा सुगावा लागतो, तेव्हा कुठे भाजपचे राजकारण वाढते. काँग्रेसकडे त्याचं उत्तर नाही. यांचं उत्तर शोधण्यासाठी शाहू, आंबेडकरांकडे जावं लागेल. त्यांच्या विचारसरणीत या सर्व प्रश्नांचं उत्तर मिळू शकतं.

वर्तमान समस्यांचे निराकरण सांगताना ते म्हणतात, जेव्हा एखादा हिंदू कर्मठ होतो, तेव्हा त्याला असं गृहीत धरून चालावं लागेल, की पलीकडे त्याला कर्मठ मुसलमान, कर्मठ बुद्धिस्ट भेटतील. धर्मनिरपेक्षतेविषयी लवचिकता नसेल तर कुठलेही उपाय मिळणार नाही. या प्रश्नांचे उत्तर राजकारणात शोधत असाल तर ते मिळणार नाही. त्यासाठी सांस्कृतिक चळवळी उभ्या कराव्या लागतील. अशा चळवळीशिवाय तुम्हाला उत्तर मिळू शकणार नाही. कविता लिहिल्याने ते तर नक्कीच मिळणार नाही.

मुस्लिम विषयाचे चिंतक कलीम अज़ीम यांनी भाजप-संघाच्या मुस्लिमांविषयीच्या कुरघोड्यांवर भाष्य केलं. धर्मनिरपेक्षता, संस्कृती व समन्वयाच्या प्रक्रियेविषयी मुस्लिम धर्ममार्तंडांनी दाखविलेल्या अनास्थेमुळे भाजप-संघाचे मुसलमानांवर सांस्कृतिक हल्ले सुरू झाले आहेत. त्याला सांस्कृतिक चळवळीतूनच उत्तर दिल्याशिवाय त्यातून मार्ग नाही, असंही त्यांनी

म्हटलं.

ते म्हणाले, न्यूज चॅनेलवर चर्चेत दाढीधारी मौलवी बसवणे व त्यांना भाजप-संघ प्रवक्त्याकडून नामोहरम करणे, समस्त मुसलमानांचा प्रतिनिधी म्हणून त्यांना झोडपणे हा सर्वसामान्य मुसलमानांवर केलेला सांस्कृतिक आघात आहे. चॅनेलने बसवलेला प्रतिनिधी कुठल्यातरी कागदोपत्री राष्ट्रीय संघटनेचा राष्ट्रीय अध्यक्ष असतो. अशा संघटना न्यूज चॅनेलवर पदे लिहिण्यासाठी अस्तित्वात आणल्या जातात. हे मौलवी आर. एस. एस व भाजपशी थेट संबंधित असतात. हा एका व्यापक कारस्थानाचा भाग आहे, हे समजून घेतले पाहिजे.

पुढे ते म्हणतात, राष्ट्रीय मुस्लिम मंचाच्या माध्यमातून संघाने मुस्लिम समाजात शिरण्याचे काम सुरू केलेलं आहे. त्याला बऱ्यापैकी यशही आलेलं दिसतं. संघाच्या शाखेत तयार झालेले मुस्लिम भाष्यकार, नेते, मौलवी मुस्लिमांच्या साहित्यिक, शैक्षणिक, सामाजिक व सांस्कृतिक सोहळ्यांना हजेरी लावतात व तिथं जाऊन आर. एस. एस.चा कथित सुधारणावाद म्हणून अजेंडा सांगतात. या सांस्कृतिक हल्ल्याकडे दुर्लक्ष करता येत नाही.

मदरसा शिक्षण पद्धतीविषयी संघाच्या धोरणांचा समाचार घेताना त्यांनी म्हटलं, उत्तर प्रदेशमध्ये संघाने मदरसे सुरू केले आहेत. त्याचा अभ्यासक्रमही इस्लामसोबत वैदिक ठेवला आहे. इस्लामविषयी सतत द्वेष व तिरस्कार बाळगणारा आणि मुस्लिमद्वेष शिकवणारा संघ व त्याचे प्रशिक्षक मदरशातील विद्यार्थ्यांना कोणते शिक्षण देतील? इथून उत्तीर्ण होऊन बाहेर पडलेला मुल्ला समाज हिताचा व्यापक विचार करेल का? तो अधिकाधिक कर्मठ असू शकतो, धर्मांध असू शकतो. इस्लामचं विकृतीकरण व सबंध मुसलमानांचं अमानवीकरण करण्यासाठी त्या मुल्लांचा वापर होईल.

गडचिरोलीचे एस. एम. पठाण यांनी, मुस्लिम मराठी साहित्य चळवळ ही मुसलमानांना मिळालेली मोठी देणगी आहे, असं म्हटलं. उर्दू भाषेवर हल्ले होतात. कारण बहुतांश मुस्लिम उर्दू भाषेत शिक्षण घेतो. भाषा कोणत्याही जात, वंश, पंथाची नसते, ती क्षेत्रीय असते. उर्दूवर होणारा हल्ला हा सांस्कृतिक आहे. या देशाचा शत्रू कोण, हा सर्वांनीच विचार करण्यासारखी बाब आहे.

अर्थशास्त्राचे अभ्यासक अमिताभ पावडे यांनी हिंदुत्ववादी सत्ताकाळात मध्यममार्गी भूमिका घेणाऱ्यांवर प्रहार केला. ते म्हणतात, दोन डगरींवर पाय ठेवून चालता येणार नाही. एक तर संविधानवादी, विषमताविरोधी व्हावं लागेल किंवा धर्मवादी होऊन विषमतेचा पुरस्कार करावा लागेल.

धर्मवाद्यांनी कष्टकरी समाजाला बहिष्कृत केलं असं सांगून ते पुढे म्हणतात, ओबीसी ५२ टक्के, १६ टक्के दलित, १४ टक्के मुस्लिम, ८.६ टक्के आदिवासी हा एकूण ८० टक्के समुदाय आहे. परंतु केवळ अडीच टक्के लोक त्यांच्यावर शासन करत आहेत, अत्याचार करत आहेत. या धर्मवाद्यांना जो जो कष्टकरी दिसला त्याला धरून शूद्राचं लेबल लावलं. शेतकरी, दलित, मुस्लिम आणि आदिवासी कष्टकरी आहे, धर्मवादी व्यवस्थेने त्याला शूद्र घोषित केलं. आज त्याला अतिरेकी ठरवण्यात येत आहे. मग समाजबाह्य बहिष्कार टाकला जातो. या कृतीचा आपण निषेध केला पाहिजे.

अर्थकारणाविषयीच्या अनास्थेवर ते म्हणतात, आपण आपल्या प्रश्नांची उत्तरे राजकारणात व समाजकारणात शोधतो परंतु अर्थकारणात कधी शोधली आहेत का? सर्वच प्रश्नांची उत्तरं या अर्थकारणात आहेत. भारत कृषिप्रधान म्हटला जातो पण खरंच तशी परिस्थिती आहे का. तसं असेल तर किती विषयात शेतीचे शिक्षण होतं. शेतकऱ्यांना खलिस्तानवादी तर गडचिरोलीतील आदिवासींना नक्षलवादी म्हटलं जातं.

पुढची मार्मिक टिप्पणी करून त्यांनी आपल्या भाषणाचा समारोप केला, अमेरिका व युरोपचा माणूस रोजगाराची संधी नसल्यामुळे उपाशी आहे, परंतु

भारतातील माणूस १२-१२ तास कष्ट करूनही उपाशी आहे. कारण इथली व्यवस्था त्याला तसं करायला भाग पाडते, ही व्यवस्था समजून घेतली पाहिजे.

अध्यक्षीय समारोप करताना अस्लम बारी यांनी भाजपच्या शासन प्रणालीवर टीका केली. भाजपने सत्तेच्या राजकारणासाठी समाजात विभागणी केली आहे, असंही त्यांनी म्हटलं. मुस्लिम विद्यार्थ्यांच्या सवलती बंद करण्याच्या मुद्द्यावर बोलताना बारी म्हणतात, विधानसभेपूर्वी सरकारने 'मार्टी'ची (मौलाना आझाद रिसर्च ट्रेनिंग इन्स्टिटट्यूट) घोषणा केली. निवडणुका झाल्या, पण पुढे काहीही झालं नाही. बजेटही नाही. मुस्लिम समाजातील ओबीसी प्रवर्गातील स्पर्धा परीक्षकांना महाज्योतीची सवलत होती, ईबीसी आधारित मुस्लिमांना अमृत योजनेची सवलत होती, 'मार्टी'ची घोषणा झाली अन् या दोन्ही ठिकाणाहून मुस्लिम विद्यार्थी बाहेर फेकले गेले.

प्रशासकीय योजना जाहीर होतात पण त्याची योग्य अंमलबजावणी होत नाही, त्यामुळे सर्व जाति-धर्मातील सजग नागरिकांनी या योजना व त्याच्या अंमलबजावणीवर पुरेसं लक्ष देण्याची गरज असल्याचं मत व्यक्त करत त्यांनी आपलं भाषण संपवलं.

यानंतर सावित्री-फातिमाबींच्या लेकीचं कविसंमेलन पार पडलं. त्याचं अध्यक्षस्थान तहसीन मसुदअली (लातूर) यांनी भूषविलं तर संचलन नसीम जमादार (कोल्हापूर) यांनी केलं. सुरैय्या जहागीरदार (सोलापूर), शिरीन शेख (बीड), ज्योती डोळे (उदगीर), सारिका देशमुख (उस्मानाबाद), ज्योती जडोले (उमरगा), मेहमूदा शेख (देहू), शुभांगी भोयर, अनघा मेश्राम (सोलापूर), निशिगंधा गव्हाणे, (सावनेर), रुखसाना पठाण (गडचिरोली), रजनी संबोधी (नागपूर), रोशनी गणवीर (नागपूर) इ. कवियत्रींचा त्यात सहभाग होता. सहभागींनी मराठी, हिंदी अशा द्विभाषी रचनांचं सादरीकरण केलं.

समारोप

२७ एप्रिल रोजी संध्याकाळी पाचच्या सुमारास समारोप सत्र सुरू झालं. त्याची अध्यक्षता श. नू. पठाण यांनी केली. प्रमुख पाहुणे म्हणून ज्येष्ठ विधिज्ञ ॲड. फिरदोस मिर्ज़ा, माजी खासदार हुसैन दलवाई लाभले होते. स्वाती कराड (पुणे), जावेद पाशा कुरैशी (नागपूर), रमेश पिसे (नागपूर), अस्लम बारी (नागपूर), प्रभू राजगडकर (नागपूर), के. जी. पठाण (सांगली), सुरैय्या जहागीरदार (सोलापूर), फारुख शेख (नाशिक), हसीब नदाफ (सोलापूर) इत्यादी मंचावर होते.

जावेद पाशा यांनी आपल्या भाषणात दोन दिवसीय कार्यक्रमाची उजळणी केली. संमेलनात मुस्लिम, ख्रिस्ती, दलित आणि आदिवासी समुदायाच्या मूलभूत प्रश्नांवर चर्चा झाली, ही आमची बांधिलकी असल्याचं त्यांनी सांगितलं. मुस्लिमांनी ज्ञाननिर्मितीत योगदान दिलं पाहिजे असं सांगत ते म्हणतात, मुस्लिम (नागपूरच्या) उरूसावर दोन कोटी खर्च करतात, पण त्याच्या दोन-चार दिवसातच दंगल होते. त्याचा प्रभाव जास्त काळ टिकून राहत नाही. त्याऐवजी ५-१० लाख रुपये पुस्तकावर खर्च केली तर १० पिढ्या प्रबुद्ध होतील.

पाशा यांनी आर्थिक बहिष्कार मोहिमेचा समाचार घेतला. म्हणतात, आर्थिक बहिष्कारात वस्तू कोणाकडून खरेदी कराव्या हे सांगितलं जातं. त्यातील सर्व नावं वरिष्ठ जात-वर्णाची असतात. त्याचाच अर्थ दलित, मागास, ओबीसींकडून वस्तू खरेदी करू नये, असंही त्यातून दाखवलं जात आहे.

दलित, आदिवासी व मागास मुस्लिमांनी खुलेपणाने आपली व्यथा व वागणुकीविषयी बोलावं, असं केल्यास समदुःखी लोकांचा, समुदायाचा गोतावळा तुमच्या बाजूने येईल, अस आवाहनही त्यांनी केलं. मुस्लिमांच्या सामाजिक व सांस्कृतिक स्थितीविषयी भाष्य करताना पाशा पुढे म्हणाले, मुस्लिम समाजाची संस्कृती लोकांसमोर आली पाहिजे. आपण लिहिते झालो पाहिजे, व्यक्त झालो पाहिजे. आपल्या खऱ्या वेदना

बहुसंख्याक समाजापर्यंत पोहोचवा, धर्मांतरित मुस्लिमांचा खरा इतिहास समाजापुढे येऊ द्या, त्यासंदर्भात लिखाण करा.

प्रमुख पाहुणे म्हणून लाभलेले फिरदौस मिर्ज़ा यांनी अनेक मुद्द्यांना स्पर्श केला. वर्तमान राजकीय वातावरण व हिंदुत्वआधारित द्वेषनीतीच्या धोरणावर त्यांनी प्रहार केला. ते म्हणतात, घटनात्मक पदावर बसलेले व्यक्ती, मंत्री द्वेषाची भाषा बोलतात व त्यास खपवून घेतलं जातं. राज्यघटना निर्मितीनंतर धर्म घरात गेला. दाराच्या बाहेर प्रत्येक नागरिक भारतीय असतो आणि भारतीयत्वच हा त्याचा सामाजिक धर्म असतो, असंही त्यांनी सांगितलं.

मुस्लिमांनी अभिव्यक्त होण्याची भाषा बदलली पाहिजे. मुस्लिम शापित असलेल्या भाषेत व्यक्त होतो. त्याने उर्दूऐवजी मराठीत व्यक्त व्हावं, आज उर्दू अस्पृश्य झालेली भाषा आहे. उर्दूऐवजी हिंदी, इंग्रजी भाषा शिकावी. आधुनिक भाषांची संस्थानं उभी करावीत. आपला खरा इतिहास, लोकभाषेत पुढच्या पिढीपर्यंत पोहोचवावा, असं आवाहनही त्यांनी केलं. ज्यांची मुले इंग्रजी माध्यमाच्या शाळेत शिकतात, ते मराठीच्या अस्मितेसाठी भांडत आहेत, असा टोमणाही त्यांनी मारला. इतरांकडून धर्मनिरपेक्षतेची अपेक्षा केली जाते, पण आपण किती धर्मनिरपेक्ष आहोत, असे स्वत:ला विचारावे, असा प्रश्न सोडून त्यांनी भाषणाचा समारोप केला.

हुसैन दलवाई यांनी भाषणाच्या सुरुवातीला मुस्लिम मराठी साहित्य चळवळ स्थापन करून मुस्लिमांना उपकृत केले, अशी भावना व्यक्त केली. शिक्षण क्षेत्रातून मराठी भाषा हद्दपार होऊन इंग्रजीचे फॅड निर्माण होत आहे, अशा स्थितीत ही चळवळ मराठी भाषा जनमानसात रुजवू पाहते, याविषयी त्यांनी संघटकांचं अभिनंदन केलं.

भाजप-संघाच्या मुस्लिमद्वेषी प्रचारावर दलवाईंनी हल्ला चढवला. म्हणाले, इथला हिंदू शहाणा आहे, त्याने नीट विचार केलेला आहे. तो संवेदनशील आहे. सगळे हिंदू विरोधात आहेत, असं मुस्लिमांनी समजू नये. मूठभर हिंदू लोकांचं मन कलूषित करण्याचा प्रयत्न करीत आहेत. बहुजन समाजाला जोडण्यासाठी अशी संमेलने महत्त्वाची आहेत.

मुसलमानांनी नव्या युगाची वाटचाल केली पाहिजे. त्यांनी आधुनिक शिक्षण घेतलं पहिजे. उर्दूपेक्षा मराठीत शिकलं पाहिजे. इंग्रजीवर प्रभुत्व काबीज केलं पाहिजे, असंही त्यांनी म्हटलं. प्रेषितांनी सर्वांना धर्मसमुदायाला बरोबर घेऊन चालण्याचा संदेश दिला, हे सर्व मुस्लिमांना आठवण करून देण्याची गरज असल्याचं आवाहन त्यांनी जाता-जाता केलं.

दोन दिवस संमेलनाची सर्व व्यवस्था व देखरेख सांभाळणारे अस्लम बारी यांचा विशेष सत्कार करण्यात आला. त्याचप्रमाणे ममता मून यांचाही सन्मान करण्यात आला. त्यानंतर पुण्याच्या माईर्स एमआयटीचे सर्वेसर्वा विश्वनाथ कराड यांचा 'ए.पी.जे. अब्दुल कलाम सामाजिक सद्भावना पुरस्कार' देऊन विशेष गौरव करण्यात आला. संमेलनाध्यक्ष पठाण यांनी त्यांच्याविषयी उपस्थितांना माहिती देऊन सन्मानपत्राचं वाचन केलं. कराड यांच्या वतीने त्यांच्या कन्या स्वाती कराड यांनी हा सन्मान स्वीकारला व सत्काराला उत्तरही दिलं. त्यानंतर काही महत्त्वाचे ठराव मंजूर करण्यात आले.

अध्यक्षीय समारोप करताना डॉ. श. नू. पठाण यांनी हिंदू-मुस्लिम सामाजिक सद्भावनेचा पुरस्कार केला. आपल्या आत्मकथेसह विविध पुस्तकं त्यांनी का लिहिली, त्याची गरज काय होती, याची मीमांसा केली. भाजपच्या वाचाळ पुढाऱ्यांचं नाव न घेता त्यांनी टिप्पणी केली, ...आपण जोडायचं काम करायचं. पैगंबर म्हणाले होते, जो अभद्र भाषा बोलतो तो मुसलमान नाही. तेव्हा आपण अशा प्रकारची कुठलीही भाषा वापरणार नाही, भलेही दुसरे ती वापरू दे.

या साहित्य संमेलनाचा हेतू हिंदू-मुस्लिम ऐक्य

आहे असं सांगताना ते म्हणतात, तरुण साहित्यिकांनी हिंदू-मुस्लिम ऐक्याचं लेखन करावं. एकमेकांवर गरळ व द्वेष उगाळून काहीही साध्य होणार नाही. दोन भाऊ भांडत असताना त्या दोघांचा ऱ्हास होतो.

समारोप सत्रात सभागृह पूर्णपणे भरला होता. मान्यवर मंडळी व प्रसारमाध्यमांचे प्रतिनिधी मोठ्या संख्येने उपस्थित होते. समारोप सत्राचं संचलन अस्लम बारी यांनी केलं, तर आभार फारुख शेख यांनी मानलं. राष्ट्रगीताने संमेलनाची सांगता झाली.

नागपूर शहरातील विविध क्षेत्रातील मान्यवरांचा संयोजन समितीत समावेश करण्यात आला होता. भारतीय मुस्लिम परिषद, सेंटर फॉर सोशल रिफॉर्म अँड एम्पॉवरमेंट, फुले-शाहू-आंबेडकर विचारमंच, डॉ. मेघनाथ साहा सांस्कृतिक विचार मंच, छवी पब्लिकेशन आणि राष्ट्रसंत साहित्य अभ्यास मंडळ या संस्थांनी संमेलनाच्या यशस्वीतेसाठी प्रयत्न केले.

काही निरीक्षणं

मुस्लिमांनी आयोजित केलेल्या साहित्यिक-सांस्कृतिक सोहळ्यांना ठरावीक मान्यवर सोडले तर नागरी समाजाची उपस्थिती फार कमी असते. इथंही ती जाणवली. त्याची विविध कारणं होती. त्यापैकी काही म्हणजे सांस्कृतिक बाबतीत असलेली अनास्था व वैयक्तिक हेवेदावे! व्यक्तिगत दोषांना पुढे करत या सोहळ्याला गैरहजर असणाऱ्या मान्यवरांची संख्या मोठी असते. शिवाय नागपूर सारख्या शहरात उन्हाळ्यात संमेलन होत असल्याने प्रवासाची दगदग सहन होऊ न शकल्याने अनेकांची अनुपस्थिती जाणवली.

आत्तापर्यंत झालेल्या सर्वच संमेलनाध्यक्षापैकी केवळ फ. म. शहाजिंदे हजर होते. साहित्यिक, लेखक व मान्यवरांना निमंत्रण देण्यातही योग्य प्रक्रिया पार पाडली गेली नाही. मान्यवर पाहुण्यात मावळते अध्यक्ष अब्दुल कादर मुकादम (मुंबई), बशीर मुजावर (पुणे) यांची नावं होती. परंतु त्यांच्याशी कोणीही संपर्क साधला नाही किंवा त्यांना टपालाद्वारे पत्र तथा निमंत्रण पत्रिका पाठवली गेली नसल्याचं त्यांनी प्रस्तृत लेखकाला कळवलं.

उद्घाटन सत्राच्या कार्यक्रमात प्रमुख पाहुणे म्हणून खलील मोमीन व रावसाहेब कसबे यांची नावं होती. ते संमेलनस्थळी दिसले नाहीत. निवेदक किंवा आयोजकांच्या तोंडी त्यांचं नावही नव्हतं. त्यांच्याशीही रितसर संपर्क प्रस्थापित केला गेला नाही, असं कळलं.

२०१८ला पुण्यातील संमेलनाचे अध्यक्ष राहिलेले अलीम वकील यांचही नाव एका परिसंवादात अध्यक्षस्थानी होते. परंतु त्यांनाही रितसर निमंत्रण देण्यात आलं नसल्याचं कळलं. फोनवर संमेलन असल्याचं सांगून येण्याचा आग्रह धरण्यात आला. वर उल्लेखित एकाही साहित्यिक, लेखक, पूर्वसंमेलनाध्यक्षांना निमंत्रण पत्रिका पाठविण्यात आली नाही.

अब्दुल कादर मुकादम यांना अशा प्रकारचं संमेलन होत आहे, याविषयी कल्पनाच नव्हती. त्यांना कुठून तरी फोनवर पत्रिका मिळाली. त्यात आपलं नाव वाचून त्यांनी फेसबुकवरून संमेलनाला उपस्थित होणार नसल्याचं जाहीर केलं. सर्वच मान्यवर वक्ते, अभ्यासक व साहित्यिकांना फोनवरून कळविण्यात आल्याचं समजलं.

परिसंवादाचे विषय व वक्ते ठरविण्यासाठी फेब्रुवारीत एक व्हॉट्सॲप पोस्ट फिरत होती. साहित्य परिषदेच्या व्हॉट्सॲप ग्रुपवर आलेल्या या पोस्टमध्ये संमलनात अपेक्षित परिसंवादाचे विषय द्यावे व त्यात बोलू इच्छिणाऱ्या वक्त्यांनी आपली नाव व संपर्क पाठवावेत, असं सूचवलं होतं. सोलापूरच्या केंद्रीय मंडळाकडून हा संदेश वारंवार टाकला जात होता. याच पद्धतीने 'मऱ्हाटवाणी' या स्मरणिकेत लेखकांना लेखन पठविण्याची विनंती होती.

पुण्याच्या माइर्स एमआयटीचे सर्वेसर्वा डॉ. विश्वनाथ कराड यांना सद्भावना पुरस्कार का दिला गेला, हा प्रश्न अनुत्तरित होता. त्यांचं शिक्षण व सामाजिक क्षेत्रातील

कार्य नक्कीच कौतुकास्पद आहे, त्यामुळे त्यांचा यथोचित सन्मान नित्य होत राहतो. परंतु मुसलमानांच्या सांस्कृतिक सोहळ्यात मुस्लिमांच्या कार्याचा गौरव का नाही? पुण्याच्या साहित्य संमेलनातही कराड यांना मौलाना आज़ाद यांच्या नावे सद्भावना पुरस्कार दिला गेला, त्याचंही कारण अद्याप कळू शकलं नाही.

विदर्भात सामाजिक सलोखा असो वा शिक्षण क्षेत्रात क्रांतिकार्य करणारे अनेक मुस्लिम आहेत. शिवाय सामाजिक व सांस्कृतिक चळवळीत उल्लेखनीय कार्य बजावणारेही आहेत. त्यांना का डावललं गेलं? वास्तविक, अदिबा अनम या यवतमाळच्या मुलीने महाराष्ट्रातील पहिली 'मुस्लिम महिला आयएएस' म्हणून बहुमान मिळवला. २२ एप्रिल २०२५ रोजी लागलेल्या निकालात अदिबाने देशभरात मुस्लिमांचं नाव उज्ज्वल केलं. आयोजकांना ही तरुणी दिसली नाही का?

किंबहुना सुरुवातीच्या भागात नोंदवल्याप्रमाणे काही मान्यवरांचा सत्कार जरूर केला गेला, पण त्यात असा विशेष गौरव नव्हता. एकाच साहित्य संमेलनाच्या मंचावर एकाच व्यक्तीला दोनदा एकाच प्रकारचा पुरस्कार देण्याचं काय प्रयोजन? पुरस्कार पुण्याच्याच व्यक्तीला द्यायचा होता, तर इथंही शिक्षण व सामजिक कार्यात उल्लेखनीय कार्य करणारे अनेकजण आहेत.

संमेलनस्थळी पुस्तकांचे तीन-चारच स्टॉल्स होते. त्यातही मुख्य प्रवाही प्रकाशकांचे ग्रंथ नव्हते. मुस्लिम मराठी साहित्य, त्याचे लेखक व चळवळीविषयी पुस्तकं कुठेच आढळली नाही. ग्रंथ विभागाला बघ्याची गर्दी होती. ग्राहकांचा प्रतिसाद नाही, अशा प्रकारचा सूर विक्रेत्यांचा होता. ग्रंथ खरेदीला साहित्यिक, रसिक, श्रोत्यांनी दाखवलेली अनास्था मुस्लिम मराठी साहित्य चळवळीचं भविष्य वर्तवत होती.

खाली मुख्य प्रवेशद्वाराच्या बाजुला पुण्याच्या संदेश लायब्ररीचे 'आधुनिकता व इस्लाम' या विषयावर पोस्टर प्रदर्शन लागलं होतं. तिथं प्रदर्शन पाहणाऱ्यांची गर्दी होती. इथं मराठी भाषेतील कुरआन व अन्य इस्लामिक पुस्तकं वाचकांना मोफत वितरित केली जात होती.

अध्यक्ष निवडीचा वाद

संमेलनाच्या घोषणेपासून अध्यक्ष निवडीविषयी मुस्लिम मराठी साहित्यिक, लेखकात उत्सुकता होती. परंतु त्यावर लवकरच पडदा पडला. २४ मार्च २०२५ रोजी साहित्य परिषदेच्या केंद्रीय कार्यकारिणीने पुण्यात पत्रकार परिषद घेऊन नागपूर विद्यापीठाचे माजी कुलगुरू राहिलेले श. नू. पठाण यांचं नाव संमेलनाध्यक्ष म्हणून घोषित केले. त्यावेळी त्यांची राष्ट्रीय स्वयंसेवक संघाचं समर्थक असल्याची पार्श्वभूमी दडविण्यात आली. कळताच काहींनी या निवडीवर आक्षेप नोंदवला. परंतु त्याकडे दुर्लक्ष केलं गेलं. विरोधकांना समर्पक उत्तरे दिली गेली नाही. त्यांना टाळण्याची मानसिकता दिसून आली.

साहित्य परिषदेची कार्यकारिणी व सदस्यांना पूर्वसूचना न देता किंवा विचारणा न करता ही निवड घोषित केली गेली. परिणामी परिषदेचे संस्थापक-सदस्य यूसुफ बेन्नूर यांनी तडकाफडकी राजीनामा देऊन टाकला. त्यांनी हा राजीनामा परिषदेचे अध्यक्ष अज़ीज नदाफ व सोलापूर धर्मादाय आयुक्ताकडे टपालाने पाठवला.

संमेलन स्थळी बहुतांश साहित्यिक व मान्यवरांना विद्यमान संमेलनाध्यक्षांची वादग्रस्त पार्श्वभूमी माहीत नव्हती. अध्यक्ष कुठले? त्यांचं साहित्यिक कर्तृत्व काय? अशा प्रकारचे प्रश्न विचारले जात होते. संमेलनात नागपूरचे अनेक आंबेडकरी चळवळीचे कार्यकर्ते व संघटक होते. त्यांच्याकडून संमेलनाध्यक्षांची राष्ट्रीय संघसेवक संघाची जवळीक व त्याच्या हिंदुत्वहितैशी धोरणाबद्दल उपस्थितांना कळत होतं.

शहाबुद्दीन नूरमहंमद पठाण पुण्यातील माईर्स एमआयटीचे सल्लागार असून दोन भागात त्यांची स्वकथने प्रकाशित आहेत. शिवाय वृत्तपत्रातील लेखांची एक-दोन संग्रह प्रसिद्ध झालेली आहेत. गेल्या काही वर्षांपासून संमेलनाचा अध्यक्ष होण्यासाठी त्यांची धडपड सुरू

होती. त्यासाठी त्यांनी आपली ‘सर्वतोपरी तयारी’ची इच्छा अनेकांकडे व्यक्त करून ठेवली होती. त्यासाठी ते मुस्लिमातील विविध सामाजिक संस्थांना स्वत:हून निधी मिळवून देत होते. परंतु प्रत्येक वेळी त्यांची वादग्रस्त पार्श्वभूमी अडचण पुढे आली.

समारोपाच्या भाषणात पठाण यांनी विश्व हिंदू परिषद, आर.एस.एस.च्या नेत्यांची नाव घेऊन उघड कौतुक केलं. त्यांच्या कृत्याचं गौरवीकरण केलं. संघ-भाजपच्या मुस्लिमविरोधी द्वेष मोहिमेचे सामान्यीकरण केलं. संघप्रणित समरसतेचा उदोउदो केला. अशी संघपुरस्कृत व्यक्ती मुस्लिम मराठी साहित्य संमेलनाचा अध्यक्ष झालेली होती.

फकरुद्दीन बेन्नूर, अजीज नदाफ, विलास सोनवणे यांनी बाबरी उद्ध्वस्तीकरणानंतर सुरू झालेल्या आर. एस. एस., विश्व हिंदू परिषद व तत्सम हिंदूवादी संघटनांनी राबवलेल्या शत्रुकरण तथा मुस्लिमद्वेषी मोहिमेविरोधात ‘मुस्लिम मराठी साहित्य परिषदे’ची स्थापना केली होती. हिंदू राष्ट्रवादी धर्मांध शक्तींच्या मुस्लिमविरोधी दुष्प्रचाराला उत्तर देणे परिषदेचा प्रमुख कार्यक्रम होता. अशा आर. एस. एस.विरोधी संमेलनाच्या अध्यक्षपदी पठाण यांची निवड म्हणजे मुस्लिम मराठी साहित्य चळवळ व तिच्या विचारांशी केलेली प्रतारणा होती.

●

संपादकीय... (पृष्ठ क्र. ६वरून)

अरिष्टाने कम्युनिस्टांमधील किमान या दोन पक्षांना प्राधान्यक्रमही बदलायला भाग पाडले आहे! कम्युनिस्ट पक्षाला आंतरराष्ट्रीय भान असावे; ते असू नये असे नाही; पण देशी भान असूच नये, असेही नाही!

भारतीय कम्युनिस्ट पक्षाने (भाकप) नेहमी आंतरराष्ट्रीय प्रश्नांना अधिक महत्त्व देऊन देशी राजकारणाला सापेक्षत: कमी लेखले. यामध्ये ब्रिटिश साम्राज्यशाही विरोधातल्या भारतीय लढाईचा परमोच्च बिंदू (१९४२) असो, की अगदी अलीकडे अमेरिका भारतातील अणुकरार असो; वेळोवेळी आंतरराष्ट्रीय राजकारणाला झुकते माप देत विशेषत: मार्क्सवादी कम्युनिस्ट पक्षाने (माकप) आपली रणनीती आखली. हळूहळू या दोन्ही पक्षांच्या राजकारणाला ओहोटी लागली. २०१९ व २०२४च्या लोकसभा निवडणुकीत माकपला भारतात एकूण मतांच्या अनुक्रमे १.७५ व १.७६ टक्के मते मिळाली; तर भाकपला अनुक्रमे ०.५८ व ०.४९ टक्के मते मिळाली. या दोन पक्षांच्या एकीकरणाचा प्रश्न अजूनही प्रलंबित आहे. आर्थिक शोषण, अस्मितेचे संकुचित राजकारण आणि फॅसिझमच्या दाहात भारतीय जनता होरपळून निघत असताना आणि फुटीवेळच्या मतभेदाचे संदर्भ एव्हाना कालबाह्य झालेले असताना मोठ्या कम्युनिस्ट पक्षांनी स्वतंत्रपणे अस्तित्व ठेवणे आत्मप्रौढीपणाचे आणि आत्मघातकी आहे.

लानिप आणि भाकपा - लिब. यांच्या एकीकरणात सर्वच मुद्द्यांवर लानिप आणि भाकपा - लिब. यांच्यात एकमत असेल असे नाही. तथापि, इतर साम्यवादी पक्षांनी यापासून धडा घेणे आवश्यक आहे. माकप व भाकप खालोखाल भाकपा - लिब. हा तिसऱ्या क्रमांकाचा मोठा पक्ष आहे. आता लानिपविसर्जित भाकपा - लिब., भाकप आणि माकप या तीन पक्षांच्या एकीकरणाचे आव्हान आहे. या सर्व पक्षांची जातिव्यवस्थेविषयीच्या भूमिकेवर एकवाक्यता आवश्यक आहे. या ऐतिहासिक एकीकरणातून व्यापक मुद्दे आणि जनतेचे हित लक्षात घेऊन भारतातील छोट्यामोठ्या पक्ष-संघटनांचे एकीकरण गरजेचे बनलेले आहे. घटनात्मक मार्ग, लोकशाहीवर विश्वास आणि जातिअंत या मुद्द्यांवर राष्ट्रीय चर्चा घडवून आणून हे एकीकरण घडवून येणे आवश्यक आहे. किंबहुना त्याशिवाय हे ऐक्य शक्यही नाही. हे तिन्ही पक्ष ज्या कष्टकरी जनतेच्या मुक्तीला बांधील आहे ती जनता आज होरपळून निघत आहे. या जनतेचा टाहो व्यापक विलीनीकरणाची मागणी करीत आहे!

●

दिलीप चव्हाण
dilipchavan@gmail.com